

THEODOR ADELSWÄRD
Patriark och politiker i en ny tid
Staffan Förhammar

Theodor Adelswärd

Patriark och politiker i en ny tid

Staffan Förhammar

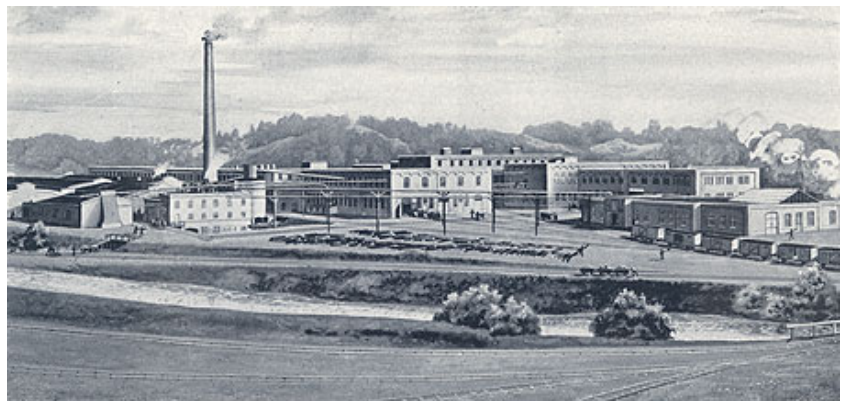
Friherren, godsägaren och industriledaren Theodor Adelswärd, 1860–1929, var den förste av tre företagsledare i Åtvidaberg som samtidigt prövade sina krafter som riksdagspolitiker. De två andra var Elof och Gunnar Ericsson. De tre har också det gemensamt att de representerade den liberala rörelsen.

Theodor Adelswärd började som vänstervilde men verkade i huvudsak i riksdagen som medlem av liberala samlingspartiet 1906–1908 och 1912–1924. Större delen av riksdagstiden tillbringade Adelswärd i andra kammaren, men han avslutade sin riksdagspolitiska karriär med fem år i första kammaren. Disponenten Elof Ericsson representerade folkpartiet i andra kammaren 1940–43 och direktören Gunnar Ericsson samma parti i andra kammaren 1969–1970 och i enkammarriksdagen 1971–1972. Adelswärds verksamhet som företagare utgör en viktig del av Åtvidabergs omdaning kring sekelskiftet 1900 och berörs därför i anslutande flera artiklar. Detta faktum motiverar en koncentration här till Adelswärd som politiker.

Företagaren

Theodor Adelswärd utbildade sig några år vid Tekniska högskolan i Stockholm och vid Bergshögskolan. Han tillträdde 1883 befattningen som disponent för baroniet Adelswärd, som han också 1901 blev ägare av. Kopparutvinningen, som länge utgjort en viktig inkomstkälla både för baroniet och för bruksorten som sådan, avvecklades i industriell skala 1902. Därför kom det att bli en viktig uppgift för Adelswärd att finna en ny och inkomstbringande ersättning för kopparen. Valet föll på skogen. Delvis med hjälp av lokala skogsresurser kunde olika träindustrier byggas upp. Adelswärds nya anläggningar samlades 1906 under en och samma hatt; AB Åtvidabergs Förenade Industrier.

Ryggraden för den nya satsningen blev kontorsmöbeltillverkningen. Verksamheten utvecklades så positivt att den även möjliggjorde export. Blomstringstiden blev dock kortvarig. AB Åtvidabergs Förenade Industrier råkade i svårigheter under första världskriget och 1922 var konkursen ett faktum.

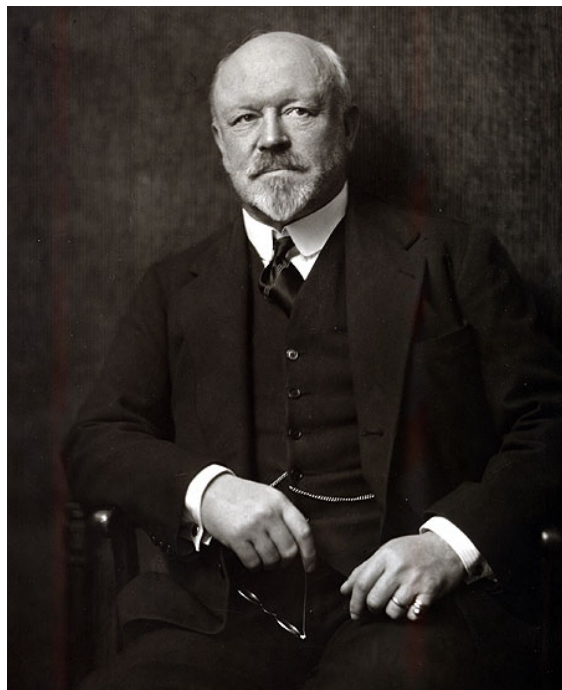
AB Åtvidabergs Förenade Industrier. Exteriör av fabrikerna. Ur Facitarkivet.

Adelswärd grundade i början av 1900-talet utöver träindustrierna i Åtvidaberg bland annat Forsströms Kraft AB. Satsningen på elektricitet gynnade den lokala industrins utveckling och modernisering. Träindustrier och produktion av elektrisk kraft utgjorde dock bara två strängar på hans företagslyra. Att särskilt notera är inte minst Adelswärds håg för industriella och tekniska experiment. Adelswärd visade även ett stort intresse för utvecklingen inom jord- och skogsbruk. Han var bland annat ordförande i länets skogsvårdsstyrelse. Vad det gäller själva ägandets organisation, så skedde formellt sett den viktiga förändringen att de industriella verksamheterna fortsättningsvis kom

att drivas som aktiebolag. Nyordningen reducerade dock inte baroniets makt, då Adelswärd även med den nya organisationen kunde behålla kontrollen, åtminstone fram till 1913, då han släppte in Stockholms Enskilda Bank i ledningen för AB Åtvidabergs Förenade Industrier. Fem år senare var baronen helt berövad inflytandet över bolaget.

Politikern

Adelswärd tog givetvis en aktiv del i den kommunala politiken i Åtvids socken och Åtvidabergs municipal-samhälle. Det första steget på en politisk karriär utan-för hemorten tog han i slutet av 1890-talet genom inval i Östergötlands läns landsting. Samtidigt gjorde han dock misslyckade försök att slå sig in i rikspolitiken. Åtvidaberg ingick fram till 1909 års nyordning på riksdagsvalsområdet i den valkrets som omfattade Åkerbo, Bankekind och Hanekinds domsaga. Mandat-fördelningen skedde då i överensstämmelse med majoritetsvalens princip, vilket innebar att segraren tog allt. Det var i en agrart dominerad valkrets som Adelswärd 1893 gjorde sin rikspolitiska debut. Försöket misslyckades, liksom fallet blev vid de tre följande valen. I samtliga fyra fall slogs han överlägset ut av en konservativ lantmannapolitiker. När Adelswärd kandiderade för femte gången, 1905, kröntes hans ansträngningar med framgång, även om den var knapp.

Theodor Adelswärd. Foto Facitarkivet.

Adelswärd hade främst kandiderat som vänsterman. Samtidigt gick det inte att helt föra honom till det liberala lägret. Det berodde på att han sympatiserade med de proportionella valen, vilket vid den tiden hade blivit de konservativas bud i den då politiskt viktiga rösträttsfrågan. Liberalerna med Karl Staaff försvarade däremot majoritetsvalens princip. Adelswärds pragmatism i rösträttsfrågan hade säkert gynnat hans kandidatur vid valen 1905 genom att den vann nya väljares stöd för Åtvidabergsbaronen. Han bestred att proportionella val blott skulle ses som en konservativ garanti och att liberalism endast kunde förenas med majoritetsval. Tvärtom innebar proportionella val att inflytandet för den enskilde medborgaren ökade.

Till det sista valet under den gamla ordningen, 1908, hade Adelswärd infogat sig tydligare i det liberala lägret, men valkretsens mandat gick till en högerman. Uppslutningen kring Adelswärd hade varit total vid liberala valmöten i augusti 1908, trots att han fortfarande svävade på målet, då det gällde valprincipen. Däremot ville Adelswärd då slå ett slag för socialpolitiska insatser för att förbättra arbetarnas situation. Insatserna skulle dock rimma med vad han kallade en praktisk socialism. Det vill säga en liberalt färgad socialpolitik, vilken avvek från den teoretiska socialismen, som enligt Adelswärd utgjorde socialdemokratins ledstjärna. Den valordning som gällde efter övergången till proportionella val i större valkretsar och allmän manlig rösträtt innebar att Åtvidaberg och dess gamla valkrets fördes till Östergötlands södra valkrets, som i stort kan karakteriseras som en landsbygdkrets. Vid 1911 års val, som var det första med den nya valmetoden, kandiderade Adelswärd som liberal partiman, och han ställde sig följaktligen bakom de liberalas program. Han invaldes nu som nummer två bland fem utsedda representanter från Östergötlands södra valkrets.

Adelswärd återvaldes därefter flera gånger och slutade sin riksdagspolitiska karriär som ledamot i första kammaren.

Sedan oförenliga åsikter om rusdrycksrestriktioner lett till en sprängning av det Liberala Samlingspartiet 1923, anslöt sig Adelswärd till den förbudsovilliga minoriteten - Liberala partiet. Motsättningarna inom den liberala rörelsen kom också att leda till slutpunkten i hans riksdagskarriär. Adelswärd föll nämligen igenom vid förstakammarvalet 1924.

Adelswärd var en relativt flitig deltagare i riksdagsdebatterna. Han bidrog också själv med flera motioner. Särskilt märks engagemanget i det sammanhanget under hans första riksdagsperiod. Däremot blev hans ställning i riksdagen aldrig speciellt framträdande. Hans intressen under den första riksdagsperioden spände över ett brett register. Förslagen var ofta konkreta och praktiska. I första hand kan man hos Adelswärd utskilja ett intresse för näringspolitiska frågor, men han förde även fram idéer, som rörde arbetsmarknads- och personalpolitik. Dessutom intresserade han sig för skolundervisningens utformning. Adelswärd gjorde också flera inlägg i tidens stora politiska fråga – rösträttsfrågan.

Under första världskriget tillhörde Adelswärd kritikerna av regeringen Hammarskjölds politik. Han ifrågasatte regeringens verkliga neutralitet och menade att den i själva verket gynnade den tyska militärmakten. Adelswärd sympatier fanns däremot hos västmakterna. Resultatet av ett större engagemang för utrikespolitiska frågor kom Åtvidabergsbaronen att skjuta den svenska inrikespolitiken något i bakgrunden. I stället fångades Adelswärd intresse efter första världskriget av den interparlamentariska unionen. Det var en sammanslutning av flera länders parlamentariska grupper med det uttalade syftet att verka för en internationell rättsordning byggd på fred och försoning. Adelswärd blev för övrigt under 1920-talet unionens ordförande. Han var också aktiv för att påverka den svenska opinionen i positiv riktning, då det gällde tanken på att efter första världskriget skapa ett nationernas förbund.

Opinionsbildaren

Till bilden av Adelswärd som politiker hör också hans engagemang inom tidningsbranschen. Han kom nämligen att betyda en del för den liberala Linköpingstidningen *Östgöten*. Tidningen, som var Isidor Kjellbergs skapelse, brottades med ekonomiska problem alltifrån starten i början av 1870-talet. Efter grundarens död 1895 övertog sonen Emil tidningen. Denne hade det betydligt svårare att behålla ett verkligt grepp om företaget. Visserligen kunde han tillfälligt stärka sin position inom tidningen 1905, men det skedde till priset av ett finansiellt beroende av Adelswärd och andra vänster-orienterade östgötar. Eftersom Adelswärd tydligen ganska snart kom att misstro ledningens förmåga, kunde han därför i kraft av sitt inflytande tvinga Kjellberg att lämna tidningen 1908. Därefter skedde en rekonstruktion av *Östgöten*. Ny ägare och chefredaktör blev John Hanzén. Kvar i företaget fanns även Adelswärd. Tidningen uttalade sig i början av 1920-talet mot ett rusdrycksförbud, och i konsekvens med det sympatiserade *Östgöten* med det Liberala partiet efter partisprängningen 1923.

Den liberala tidningen *Östgöten* där Theodor Adelswärd hade intressen.

Statsrådet

Vänsterframgångarna vid 1911 års val ledde till regeringsskifte, och de liberalas ledare Karl Staaff fick nu bilda sin andra regering. Adelswärd hade då hunnit förvärva åt sig ett gott namn inom liberala kretsar, och han var därför redan från början aktuell i diskussionerna om regeringens sammansättning. Staaff tänkte sig först denne som sjöminister, men det blev slutligen som finansminister Adelswärd inträdde i den nya regeringen. Ursprungligen hade Staaff övervägt möjligheten att vinna Marcus Wallenberg, direktör i Stockholms Enskilda Bank, till denna post, men denne visade sig inte intresserad. Sedan den inre kretsen kring Staaff diskuterat ytterligare någon tänkbar lösning framkastades Adelswärd's namn, vilket Staaff ställde sig bakom. Baronen visade sig inte heller svår att övertala, trots att han förväntade sig kraftiga reaktioner inom släkten. Adelswärd kom aldrig att tillhöra regeringens inre cirklar. Han förblev dock solidarisk med Staaff intill ministärens avgång efter borggårdskrisen i februari 1914. Adelswärd ställde sig alltså bakom den liberala ledarens mot kungen riktade konstitutionella krav.

Adelswärd's ställning under regeringsåren blev inte helt oomstridd. Han kom nämligen 1913 att förorsaka den Staaffska ministären en svår prestigeförlust och skadade samtidigt den grund som regeringens ställning vilade på - vänster-samverkan. Statsrådskollegorna accepterade då ett förslag från finansministerns sida, som betydde en successiv sänkning av tullen på socker. Tanken var, att man skulle tillmötesgå krav från konsumenthåll. Planen mottogs med kraftiga protester från betodlarhåll, som livligt uppbackades av skånska bettrusten. Adelswärd blev kritiserad för att han inte i tillräcklig utsträckning utrett förslaget's konsekvenser på olika områden. Situationen kom följaktligen att skapa irritation inom regeringen och de liberalas led. Ministären såg sig slutligen nödsakad att överge den ursprungliga linjen. I stället ställde man sig bakom en kompromiss, som uppnått i riksdagen mellan liberaler och högermän. Det blev också den lösningen av frågan som riksdagen accepterade. Trogna det ursprungliga regerings-förslaget blev i första hand socialdemokraterna, förutom ett mindre antal liberaler. Behandlingen av sockertullen 1913 har för eftervärlden blivit känd som "sockerparlamentarismen". I stället för en lösning byggd på vänstersamverkan uppnåddes en improviserad uppgörelse mellan högern och majoriteten regeringstrogna liberaler.

Karl Staaffs andra ministär 1911 - 1914, där Theodor Adelswärd ingick som finansminister. Han är avbildad längst till höger i mittenraden. Privat bild.

Adelswärd var aldrig ett aktuellt namn i samband med regeringsbildandet på hösten 1917. Han spelade en marginell roll bakom kulisserna, då det gällde att förvärva Johannes Hellner som utrikesminister till den liberal-socialdemokratiska koalitionsregeringen. En av dess första stora uppgifter var att reorganisera krigstidens kommissionsväsen. Det gav den västmaktsorienterade Adelswärd möjlighet att spela en begränsad roll inom handels- och försörjningspolitiken. I det sammanhanget stod han dock tillbaka för Marcus Wallenberg.

Staffan Förhammar är docent och universitetslektor i historia vid Linköpings universitet

Referenser

Adelswärd, Th, *Rösträttsfrågan: Anförande*. 1906.

—, *Socialismen, arbetarörelsen och den praktiska reformpolitiken: Föredrag* 1908.

—, *De frisinnade och den sociala frågan: Föredrag*. 1910.

—, *Nationernas förbund*. 1918.

Kihlberg, L, *Karl Staaff: 2: Regeringschef, oppositionsledare 1905–1915*. 1963.

Nyman, O, *Högern och kungamakten 1911–1914: Ur borggårdskrisens förhistoria*. 1957.

Svenska män och kvinnor: Biografisk uppslagsbok: 1. 1942.

Söderpalm, S A, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet: Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia*. 1969.

Tvåkammarriksdagen 1867–1970: Ledamöter och valkretsar: 2. 1985.

Åtvidabergs historia. Red S Hellström. 1983.